

Interjú Czinke Ferencsel

D.: Bármely műalkotás egyedi, egyszeri, utánozhatatlan. A képzőművészeti alkotás egyedisége azonban kettős értelemben veendő. Egyrészt egyedi mint műalkotás, másrészt egy példányban „él”. Nem sokszorosítható, azaz ha pl. másolják, a másolat „nem az eredeti”. Az írói mű X. példányban jelenik meg. Minden egyes példány ugyanaz. Megvan nekem is, neked is... az 5.000-nek is meglehet. Az X példányszámot megveszik, vagy nem. Ez már „siker”-kérdés. Tehát a könyv „útja, sikere” általában mérhető. A képzőművész követi, követheti-e, s akarja-e követni egy-egy műve útját-sorsát?

CZINKE: A képzőművészeti alkotásokra nem adnak ki arany-lemezt, bestseller sem válhatik belőle, irigylem is a testvérművészeteket e nagy társadalmiságukért, mert ha a reprodukció elterjesztése kulturálisan nagy eredmény is, szegényebb azzal, hogy az eredetinek csak mása, nem örvendeztet meg a műalkotás totalitásával. Itt van azonban a sokszorosított grafika, mely ilyen természeténél fogva a legforradalmibb képzőművészeti műfaj, tágabb horizontot jelent, s mi több, gyorsan reagál a kor életérzéseire: a boldogság hevületére, frissen örökíti meg a tragikus katalizmákat, még a bekövetkezés előtt figyelmeztethet. Egy-egy mű útját az egyedi alkotásnál még követheti az ember a sokszorosított műfaj esetében meglegszük azzal a nagy bizonyossággal, hogy a művek nagyobb társadalmi közegbe kerültek. Ez az erős, a visszatérő boldogságtudat – ha van idő ilyenre gondolni vagy számontartani – amikor az új alkotásvágy már ott a küszöbön, s menni kell. P. Eluard mondja: „Ha az ember halad, minden lépésével új horizontot fedez fel.”, s ez a felfedező út nem mindig engedi meg a megtett út minden lépésén meditatálni, azt számontartani. Az ember mindig több akar lenni tegnapi – mi több – mai énjénél: a ma a kevés, eleme a soknak, de a cél a teljesség.

D.: Maradjunk a sikernél. X ember nézte meg a kiállítást. Bejegyzések a vendégkönyvben. Reagál a „hivatalos” közvélemény – a kritikusok véleményét mondanak (ha mondanak), a műveket díjazják. Ön a korábbi években Derkovits-öszöndíjas volt, majd SZOT, 1968-ban pedig Munkácsy-díjat kapott. Erről a „sikerről” mondjon néhány szót.

CZINKE: A kritika – legtöbbször egy ember írja – arról ír, amit tettem, amit már befejeztem. Engem akkor már az az új foglalkoztat, amiről a kritikus nem tud, amit még nem ismer. Így mindig főr-ban vagyok, s ez a tudat reményt nyújt orra, hogy az elmarasztaló kritikát jobb belátásra bírjam. Ha pedig a jót jól írja meg – mert a szépről lehet sőt úgy kell írni, hogy az maga is szép legyen – ha ért a dolgához, nagyra becsülöm a kritikust. (Hát ilyenek vagyunk mi, emberek!) A „hivatalos” közvélemény velünk együtt megy előre, ha ezt sokan nem is veszik észre! Az elért „sikerek” természetesen útjelző karókat jelentenek, mindig jólesnek, mert új, eddig nem ismert világok felé való repüléshez szárnyakat adnak, de a sikerekre nem jó gondolni, ezeket el kell hessegetni magamtól, mert tarkává tehetik a szárnyaimat. Az elért sikerekben álmatlan éjszakaiam, vergődéseimet, s csak azt látom, hogy reggelre megint verejtékfürdőben ébredtem.

D.: Ha a műélvezőnek, a közönségnek tetszik az alkotás, az annyit jelent, hogy benne, általa „magára talált”. Akkor következnek ez be, ha a közönség azt „találja meg” a műben, amit a művész kifejezni szándékozott?

CZINKE: Igen: új önmagára találás, önmaga tartalmát újfajta módon fedezi fel a műben a műélvező. Képet nézni nem szórakozás, hanem igen komoly cselekvés. Odafigyelni az ember egy új teremtményére, mely belső tövényein keresztül a világ új rendjét, igazságát, szépségeit nyilatkoztatja ki, azok felfedezésére kényszerít, harcra hív. A közönségnek is cselekvően kell kutatni és elérni az új célokat, az eddig nem ismert világokat. A néző is elvonatkoztat, de ez már következmény, melyben mérhetjük az alkotó szándékát is. A társadalmilag fontos művészi közlés aligha talál egyértelmű fogadattásra – tehát a néző ugyanazt és a nem ugyanazt találja meg a műben – hiszen az alkotás min-

dig tágabb horizontot nyit. Ezért, hogy a mű a nézőtől nemcsak az abc-t, hanem a hozzáértést, a műben való eligazodás képességét is megköveteli. A mű a tárgyi valóságból absztrahált jelrendszer megalkotása, hogy úgy mondjam felfedezése útján jön létre, így annak befogadása is más-más úton teremti meg az elvont fogalmak birodalmán keresztül a valóság gazdag szféráit. Kettőn áll tehát a vásár, hogy a mű és közönség egymásra találjon. A jó művészet minden esetre meg kell, hogy hozza ezt az eredményt, ha a kulturpolitika is érzi ezt a nagy hivatástudatot. Akadályok persze mutatkoznak. (Aligha szolgálja a kultúrszint emelését pl., hogy a középiskolák heti 2 óra művészettörténetét az új tanévre 1 órára faragták le, pedig ez a tantárgy csak a gimnáziumok 4. osztályában bevezetett).

D.: A néző előtt a „termék”, a műalkotás jelenik meg. A műalkotás – zárt világ – révén – összegezés. „Tartalma” van, felidez, jelent valamit, stb. A néző viszonyul hozzá. De itt már a műalkotásnak az alkotótól való „független léte” a kiindulási pont. Am a műalkotás egy művészi tevékenységfolyamat produktuma. A nézőben felvetődhet a kérdés: mi történik addig, amíg elkészül egy kép?

CZINKE: Bonyolult a probléma. Minden esetre társadalmi, emberi léptékű minden mű születése. Az ember magában hordja a világot, s a világ átélése szükségszerű kényszerben tartja az embert, hogy az kifejezze, s ezáltal alkotott világot teremtsen belőle. Az ember természetesen nemcsak regisztrál, hanem felel a kihívásokra, ha kell, vándorol metsz fába vagy karcot lemezre. Más világ ez, más törvényekkel: a meglévő, kitapintható valóságból nyert új valóság, mely inspirál, aktivizál, öklöt szorított vagy búzavirágot nevetett. Minden mű elindul egy csiréből, melyben ott tombol az élet, s az a küzdelem, mely a műre vár, a továbbfolytatása a mű folytonosságában meglévő erőnek. A csirézás növekedéséhez sokszor elég egy görcsös fa, egy áldott állapotú asszony megrakott szattyórral, egy eszembejuttott népdal, egy örömkönnny kibuggyanása kislányom szeméből. De mit is mondjak? Minden mű más indítékú, s követeli a más-más, változatosan gazdag formát, a forma lényegi strukturáját, hogy a kép a tárgy lényegévé váljék, hogy egységes egész legyen, azaz ábrázoljon és kifejezzen. A mű születése állandó változás, hozzáadás és elvevés, a logikai és ösztönös nagy harcában születik. Ez az ellentmondás kényszeríti az embert, hogy az alkotó folyamat közben fokozza a mű eredeti jelentéstartalmát.

Arra mindig vigyázok, hogy a közlés ne legyen véletlenszerű, még a grafikai jegyeknek vélt arabeszkje is, a faktúra, a művészség, mindig jelentéstartalmat hordozzanak, és ne üres artistikumot. A felületi szépségeket sohasem szabad a mélyen rejlő esztétikai, társadalmi formációk jellegével azonosítani. A kifejezési lehetőségek kibővítésén munkálkodom, hogy a természet által létrehozott természetes formákat is alárendelhessem a mondandóhoz, hogy egy fametszetről pl. a fa természetes erezete, vonal és foltrendszere, még inkább kövesse a valóság szféráihoz az ábrázolás bonyolult útjain a kifejezés győzedelmét. Természetesen a mű értékétől függ az ábrázolás és kifejezés teljessége, de ez bizony sokszor csak szándék marad, és talán ezért van az, hogy néha csak alattával tudok aludni.

D.: A művészi alkotófolyamat talán maga a kudarcokkal való birkózás, az „anyag” átélkesítése, legyőzése... és sorolhatnám. A kép – végső soron – „képbe merevített” folyamat története. Az alkotás folyamata vagy a művek „önálló élete” a művész igazi próbája?

CZINKE: Azt hiszem mindkettő, egyik sem jöhet létre a másik nélkül. Játék és rend, küzdelem és megnyugvás. „A festő” c. fametszetem talán a legjobb példa erre. A festőállvány – gillottine is lehetne – mély fekete folttal ül a festő nyakán. Egy szemmel néz, másik szeme kinyitott tenyerével eltakarva. Absztrakt és realiztikus elemek párharca. A festő nézhet a tárgyi valóságra, és konstatál valami képi formát. De! Ez a kéz megálljt ír valami borzalomnak, valaminek, aminek nem szabadna megtörténnie! Mert az ember felelős azért, ami a világban, vagy bennünk történik! Az alkotás folyamata izgalmas játék és iábatremegtető zsákolás egyszerre, s nagy vágyakozás, reményteljes órák, napok, – a kész mű, „önálló élete” gyermeki öröm, ugrálni tudnék az „ilyent sohasem csináltam” szinte hangos újjongása, aztán pár nap múlva újra kezdődik a szívóvíványkergetésnek ez a szép, küzdelmes játéka. Egész életünk nap-nap után megújuló igazi próba.

D.: Az emberi általában és konkrétan is sokrétű, sokjelentésű. Ha ezt kiindulási pontnak vesszük, – mint lényegében már megfogalmazta, – akkor kimondhatjuk: a művészi tevé-

kenység kiváltmód nem öncélú. Annak ellenére, hogy a műalkotás kiváltmód nem sorolható az „anyag javak” közé. Lényegét máshol kell keresni. Mit tart hát művészi tevékenysége céljának? „Megállapodott” már egy szilárd művészi szemléleti ponton?

CZINKE: Igazi feladatom végső soron abban látom, hogy a természeti tárgy, a szituációk kétségbevonhatatlan igazságát keressem, majd interpretáljam az igaz, jó és tiszta, leghumánusabb társadalom ígéretét, ha ez sokszor csak szándék marad is. Úgy érzem, nemzeti, népi hagyományaink kristályvizű kút, melyből már ivott Bartók, Kodály, s mindenki, aki azért alkot, mert fűti népének, hazájának szeretete. A „megállapodott” túli korai lenne, művészeti magatartással tisztán nézhetek önvizsgálattal magamba, az eddigi harcomat büszkén vallom, vállalom, ezt kell tovább folytatnom. A „mit” tisztán látom, a „hogyan” biztosan új utakkal kecsegtet még.

D.: A kor „termeli ki” művészeit is. Ez egyszerre határtalan lehetőség és korlát. Legújabb grafikáit nézve: érzi, tudja ezt. (Korlát töviskoronával). Mint művész, hogyan él a lehetőségekkel, és hol emelkedhet – ha emelkedhet – a korlátok felé?

CZINKE: A korlát elsősorban az alkotás és emberi nehézségek, gátlások, vívódások, önmarcangolások deszkakerítése, tágabb társadalmi értelemben Vietnam, Görögország; a népi motívum az ember győzelme, jelenvalósága, a holnapok reménye. Az emberiség nem élhet, nem alkothat permanensen olyan közegben, ahol a jövőtől való fenyegetés, félelem fonja naponta körül. A korlátokat önmagukban naponta le kell dönteni, a világban pedig végérvényesen, hogy a népek szabadon, boldogan élhessenek. A műalkotásnak is ezt kell szolgálnia.

D.: Minden egyes mű – már beszéltünk róla – összegezés. Zárt, teljes, egész világ. De a művész azzal, hogy megalkotja „túllép” rajta. A következő, az új, az „ismeretlen” felé fordul. Művek soráról beszélhetünk tehát. Ám bármennyi az alkotott mű, a mester „keze nyoma” – ugyanazon kéz nyoma – ott van bármelyiken. Ezért pl. hogy a téma önmagában nem meghatározó. Mégis rangsorolja-e a témát?

CZINKE: A témát nem rangsorolnám, inkább arról egy pár szót, hogy az európai művészetben úgy lehet helyünk, ha azokat a népi gyökerekben rejtőző indítékokat, forma hagyományokat fejlesztjük tovább, amelyek a magyar néplelekből buzognak elő. Azok a helyi vagy úgymondjam egészséges nemzeti büszkeségből, gazdag történelmi múltból táplálkozó művek, melyek őszinte, spekuláció nélküli nemzeti kulturánkhöz kapcsolódnak európai rangban élnek, de Dalival, Miró-val, Vasarelli-vel csak az érdeklődést, csodálkozást lehet számontartani, mert szellemiségünk egészen más társadalmi talajról indult el és táplálkozik.

D.: Ha már szóba került a tartalom, maradjunk ennél, de a formai, technikai oldalra figyeljünk, ahol a forma „tartalom”, és viszont. A mű „tartalma” pl. a szín is. Ám a grafikai-alkotás maga „nem színes”. Mégis: a nézőben szín-illúziót is kelt. Tehát a mű maga a „teljesség”, amely a műnek az alkotótól „elvárt” igénye. Időben ez után jön a nézőnek az alkotásról elvárt igénye. Mit jelent ez gyakorlatilag?

CZINKE: Legszívesebben fekete-fehér grafikát csinállok. Ez magában hordja a végtelen nagy ellentmondását: a fehértől nincs világosabb, a feketétől sötétebb, s a köztük lévő skálába minden szín belefér. Itt arról is lehetne beszélni, hogy a vonatkoztatás rendszerében a fekete-fehér belső szerkezeti rend a mozgás, arányok, egyensúly, stb. elemekből áll össze „színes” egészé. Ez, mint a mű „rendezett” tartalma, hivatott életre keltetni, lelket adni a kifejezett élettartalomnak, hogy éljen, tehát aktiválja azt, aki kapcsolatba kerül vele. Az alkotástól elvárt igény sokféle lehet, emberrel mérjük, ezért a mű is legyen emberi léptékű. Szóval emberi, de nem akármilyen! A mű ne igazodjék az elvonatkoztatás folyamatában és mikéntjében napi divatokhoz, vagy alacsonyabb mércékhez – követelményekhez – hanem teremtsen meg azt a különöst, amiben eligazodhat az ember, mert neki készült.

Fontos azonban, hogy a művész határt szabjon, önmaga emberi határát, és ne váljék „társadalom kívülivé”, mert ilyen művészet nincs.

D.: Ha valahol találkozik saját művével, el tudja vonatkoztatni önmagától?

CZINKE: Nem. Mindig az akkori, a mű születésének idejében élő állapotot konstátalom ilyenkor. A gyermekkori rajzaimat sem tagadom meg.

D.: Tehát értékeli, s egyben önmaga helyét is keresi?

CZINKE: Azt naponta újra és újra meg kell tennem.

D.: Mi a véleménye a műveiről alkotott véleményekről?

CZINKE: Már egy helyen feleltem erre, de végső soron a vélemények hasznosak lehetnek, ezeket természetesen önmagunkon át kell szűrni, és ha kell, helyére tenni. Arra azonban nagyon vigyázok, hogy a végén ne én vigyem a szamarat

D.: Életműve korántsem lezárt. Az elért eredmények – szokták volt mondani – köteleznek. Eddigi tevékenységét szakaszolta máj?

CZINKE: Nem volt rá időm, de tudom, hogy vannak szakaszok – ha nagyképp lennének – korszakok, melyek különböznek mai alkotótevékenységemtől. Egy dolog az, ami egyes vonalú, az elkötelezettségem. Erre büszke is vagyok.

D.: További céljai?

CZINKE: Embernek maradni, emberül alakítani, formálni a holnapot.

D.: Művészként vagy egyszerű hétköznapi emberként nehezebb élni?

CZINKE: A művész is ember, hogy úgymondjam hétköznapi ember, nem valami számomra vagy garabonciás. A tevékenységi terület összefonódik, csak a művészi tevékenység jólehetőbb, izgalmasabb, nehezebb, gyötrelmesebb, – de hát ilyen a „hétköznapi” emberé is.

D.: Valóban: „hétköznapi” ember a művész. Mindennapjait átlagos emberi normákkal mérjük. De művei az ünnepi pillanatok, amelyek ott élnek velünk a mindennapokban. Miénkké lesznek, s részesei leszünk. Mégis: önálló életet élnek... reménytelenül önállót... falon lógnak szögre akasztva... „azok ott külön világ.” Mégis mindenki ember alkotta emberért valók.

DANYI GÁBOR

A KOZOLT KÉPEK:

Korlát töviskoronával

Kitekintő

Leányfej

A festő

Citerás

Maszk

A favágók ikonja

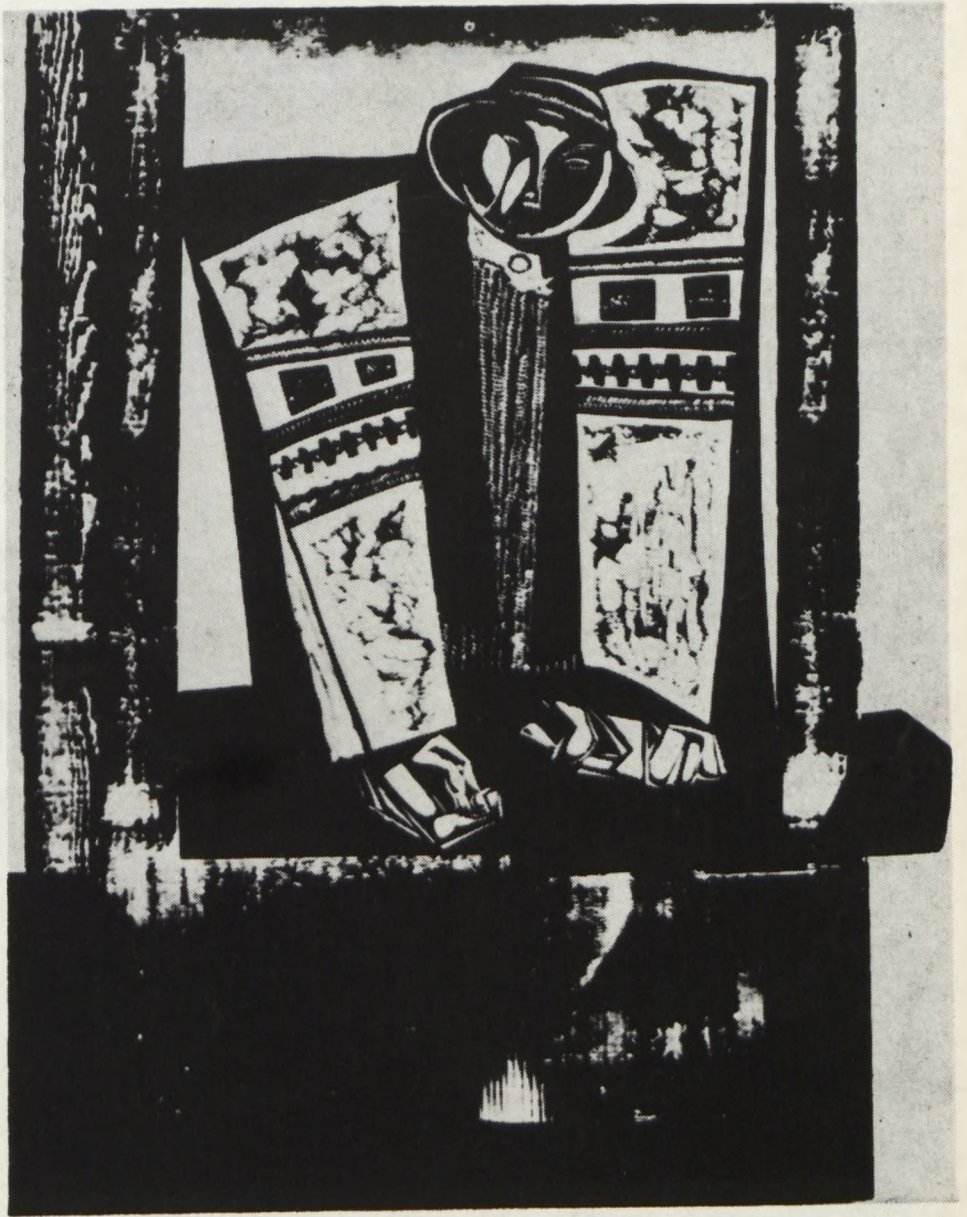
Tükörben

















Fábry Zoltán

A kortárs és a korfelelős

A műfaj maga az újrácú író, – állapíthatjuk meg előljáróban, amikor Fábry Zoltán félszázados írói munkásságát értékeljük; mérleljük annak korszakos jelentőségét, s nyomban hozzátéhetjük: az ilyen művészi egyéniség csak sajátos életformában bontakozhatott ki, s válhatott kivételessé, utánozhatatlanná. A műfaj és életforma ebben az esetben szorosan összefügg egymással: mindkettőnek elsősorban a hagyományostól kell különböznie, ellentmondania a mindennapiasásként elfogadottnak; továbbá az esetlegesen felmerülő ellentmondást oly módon kiegyenlíteni, összehangoztatni, hogy az eredeti szellem önmagához következetes, elmélyülő és változatos maradjon, valamint a választott életforma tartalma és minősége ösztönzészerűen hathassék az eredeti, egyéni műfajra, annak jellemvorrására és fejlődésére egyaránt.

Am, lássuk előbb Fábry Zoltán életmódját, a szellemi embernek közvetlen környezetét, viszonyát szűkebb hazájához és a nagyvilághoz, elsősorban Európához. Mindenkor vidéken, félrevonultan élt, az európai művelődés nagy központjaival csaknem levelei révén érintkezhetett, nem mintha nem lett volna alkalma néhányszor kelet-szlovákiai kislelűit hosszabb időre elhagyni, vagy éppen fölcserélni akármelyik világvárossal, elsősorban Prágával: őt Stósz – így hívják szülő- és lakhelyét – visszavárta, s marasztotta, neki a zúgó fenyesések kedvesebbek voltak mindig, mint a nagyvárosok hangos lármája. A meghitt magánváros vidékies csöndje és bensősége életelemévé vált, s önmagát tagadta volna, vagy önmagában az író soraszottja volna el, a világviszonylatokban és következetesen gondolkodó-bölcseledő férfit. A mindenkor helyén álló harcost bénította volna meg. A Kassa közelében lévő, vegyeslakosságú Stósz sziklaszilárd talaj az ő lába alatt, menedéke egész életé folyamán: a munka, a nyugalom, az elmélkedés színtere, a Bodva völgyében lévő kis fürdőhely egy egész világra zaklatósaival szemben békés otthont, alkotó műhelyet biztosított számára; ha olykor az események kizozdították onnan, az egész világ nem tudott neki egy csöndes zugot teremteni, Nem tudott és nem is kellett elmennie a nagyvilág csábító téereire, mert a beteg, vaiúdi Európa köszöntött be hozzá, jelent meg nála alkalmas-alkalmatlan időben. Levelek, folyóiratok, könyvek száza gyűltek szobájába Európa közeli-távoli szellemi gócaiból: nem volt olyan politikai, irodalmi és művészeti csemény, amiről ő azonnal és közvetlenül ne tudott volna. A kislelű tehát európai távlatokat fogott egybe; szellemi központtá vált rövid idő alatt.

Fábry Zoltán pályája fölényesen igazolja: a félreeső vidék éppen úgy lehet nagy eszmék, sorsirányító elvek születésének melegágya és az érték folyó harcoknak színtere, mint bármelyik világváros: Stósz tehát nemcsak egy különleges életformának, hanem egy eredeti műfaj kibontakozásának is állandó hajlékot nyújtott. A műfaj és az életforma tehát párhuzamosan, szinte egyszerre bukkant nála felszínre reménytelennek látszó időben és viszonylagosan meddő körülmények között. sőt – Fábry pályájának mostani szakaszáról visszaé-kintve – mindazok ellenében teliresedett, bontakozott ki eme kettős, a gondolkodó-bölcseledő személyiséget meghatározó lélettényező. Maradjunk azonban még egyelőre az író életformájának részletezése mellett, s innen világítsunk rá zárt egyéniségének néhány jegyére, alapvető jellegére, hiszen az ő életmódja mindent indokol és magyaráz, hovatovább műfaját is értékeli, értelmezi, színezi, gazdagítja.

Stószon úgy él ő mint akármelyik lakosa e kedves környezetű helységnek: ha megjelenik az utcán, az egyszerű, nagyon igénytelen ember benyomását kelti, úgy jár-kei, öltözködik mint a közeli szomszédja, távoli ismerőse: kerüli a feltűnést, magáról alig közöl valamit; munkájáról, terveiről keveset és halkan szól; vidéki ember, az ő háza az ő vára, a négy fal között viszont – értékes könyvei társaságában – egy egész földrésznek, magának Európának gondolja nehezednek váliára, s e néma csendben a múlt és jelen sorsának vihára tombol, csapdok elemi erővel: a magánosnak tetsző férfit az emberiség sorsa feszíti, szorongatja, készletti írásra, vélekezésre; az ő kéziratai mindenkor hiteles bizonyító okmányai, kiáltó vádiratai az egykorú eseményeknek. A kortárs felelőssége él benne, társadalmi tudata hat, embermentő szándéka dolgozik a könyvtár-szoba írástáza mellett: őt nem: annyira helyzete, sorsa, életmódja kötötte szülőhelyéhez, mint inkább egyéniségének esz-

mélkedő természete, munkájának folyamatossága, elmélyülésének termékeny csöndje és ezeken kívül több más olyan tiszta, falusias életelelem, mely hangulatát, kedélyvilágot meghatározza és kitölti, nyugtatja és simogatja, szóval: ott érzi ő jól magát, ahol béke, nyugalom lengi körül: tehát a természet legegyszerűbb, egyszersmint legértékesebb adottságai teljesen kielégítik. Különösen szükséges is mindez önéki, akit munka közben az emberiség sorsa, szegények panasza, üldözöttek jajszava, csonkók-bonkák zokogása foglalkoztatja, a kizökkent időt szeretné helyretolni – a szó erejével, a betű hatalmával, a béke, a gondolat igazával. Vakmerő vállalkozás: megvetni lábát az emberiség bűnös áradatának feltartóztatására, perbe szállani az emberietlenség vétkeivel, szemébe mondani a vak hatalomnak tévelygését, önzését – mindezt másokért, az emberiség nemesebb feléért, – az üldözöttekért, hazátlanokért, jogfosztottakért. A politikai önkény bárhol jelentkező embertelenségét leleplezni – stószí magányból! Tettnek és vállalkozásnak mindenkor egyaránt nagy és felemelő az ilyen írói munkásság; tudja azonban, hogy az ő eszmei alapja, a klasszikus marxizmus és alkalmazott változata, a tudományos szocializmus, megingathatatlan, mindenre elégséges magyarázatot nyújt; felelőséget fokoz, tette sarkall, szólásra készítet. Fábry Zoltán mint élő lelkiismeret szól, agítál, lázít, hogy az ember emberhez méltóan élhessék, képességeit kifejleszthesse, szelemét művelhesse.

Ötven év alatt sokat változott a világ körülötte: uralmak dőltek meg, hatalmak porlatnak szét, önkények szelídültek meg, eszmék fordultak fonákjukra: a kommunizmus mindent átvészelt, eközben diadalmaskodott a fasizmus felett, irányítja a világ egyhatodán az emberiség sorsát, biztosítja a békét. Őrzi-óvja az emberméltóságot a kisértő megaláztatások ellenében. Fábry Zoltán a szocializmus mellvértiével védekezve-küzdve, ez ötven év folyamán, olyan sorsot élt meg, és olyan írói egyéniséget alakított ki önmagából, helyzetéből, hogy bizvást el lehet és el kell mondani róla: Európa itteni szóéletében nála keményebben, határozottabban csak kevesen állották meg helyüket, ugyanakkor elveiből, a klasszikus marxizmus tanáiból, semmit fel nem adott, árnyalatokban sem módosította, vagy revidálta volna. Emez elvi következetességének és teljességének köszönhette egyéni műfaját és személyes életfelméjét. Nem beszélve most önként vállalt közéleti és pártbeli feladatairól, politikai zaklattatásairól, illavai bebörtönöztetéséről, meg kell állapítani: falusi elvonultságában az utóbbi félszázad történelmét írta, irányította a maga csekély eszközeivel, és most is a jövőt munkálja. Életének külső és belső története egyaránt gazdag, termékeny, egyedülálló, mozgósító.

Égész eddigi munkásságát nehéz és kockázatos vállalkozás lenne egy valamilyen tetszős-hangzatos fogalom alá vonni: életműve a kínálózó és hasonítható megnevezések fogalomkörén kívül esik: valamennyinél több, mélyebb, egyedibb, következetesebb egész tevékenysége. A lényegét ebben a vonatkozásban Gaál Gábor közelítette meg, a Korunk egykori naqyszerű szerkesztője „kortárs”-nak és „korfelelős”-nek nevezte egyik korai műve ismertetésében. Valóban a „kor” – a két találó elnevezés egyező tagja – lelkét, szellemét vizsgálja, ellenőrzi, magyarázza, cáfolja, helyesbíti azokban a sűrűn keletkező cikkekben, tanulmányokban, előadásokban, melyek az utóbbi évtizedben csaknem tíz kötetben jelentek meg; ezek szövege egyébként a legkülönbözőbb sajtótermékekben láttak annak idején napvilágot. Egy-egy könyve, vagy akár csak egy-egy rövidebb elmefuttatása, rönke jegyzete olyan mélyzengésű, mint a felemelt tengeri kaqylóhéj; ahogy abban egy óceán élete, moraja zendül meg, úgy harsog, kiált, zajong, lázad egy-egy Fábry-írásban saját korának története: az eszmék csatája és győzelme, az érvek elenyervek viaskodása, diadala hangzik fel, szólal meg úira az ő szavain keresztül. A mindenkor mindenre felelő kortárs beszéde, véleménye, tiltakozása az a „mély hang” – a kommunista őrálló lelkiismeretének biztonságtevése –, mely az írott betű meggyőző erejével építi, erősíti a nemzetközi mozgalom bástyáit mindenütt, ahová csak eljuthat. Ő tehát az a kortársunk, aki egyetlen pontra, a stószí íróasztalra tudta helyezni az emberiség sorsát, az ő felelősége, emberisége vissza- és előrehat: mérlegeli a múltat, munkálja a jövődőt. Embertelen múltat kárhoztat, felemelő jövőt vetít elénk. A falusi magányban ezek szerint százezrek sorsáról folyik szüntelenül a világos beszéd, az emberséges hang, a vox humana.

A kortárs és a korfelelős Fábry Zoltánt az antifasizmus avatta íróvá, gondolkodóvá, az készítette tettekre, sarkallotta feladatokra: e magatartásból fejlesztette ki tulajdon műformáját, melynek nevé is ő adta: antifasizmus. „Az antifasizmus mint műfaj, a magatartás igénye. Korfordulón a magatartás tudatos emberséget követel. Az antifasizmus mint

műfaj az iradalom humanumbölcseletét jelenthette: valójában, mint még soha máskor, az embert az embertelenségben" – indokolja egyik helyütt, majd hozzáteszi: „Az antifasizmus: világigényű műfaj. Az emberiség és emberség közös nevezőre hozott korműfaja a világháborúk századában. Az antifasizmus korunk embertelenségének reakciója: korembertelenséget vétőző, leleplező, hatálytalanító kollektív tudat. – Az antifasizmus reakciója: forradalmi ellenállás, forradalmi folyamatosság. A fasizmus maga a megtestesült ellenforradalom.” Nos, a világszerte egyre gyakoribb ellenforradalmi tünetek, megmozdulások leleplezése biztosítja, indokolja az antifasizmus műfajának mai létjogosultságát, erről egyébként Fábry ekként nyilatkozott legutóbb: „A fasizmus jelenvalósága kivédhetetlenül kényszeríti az antifasizmus aktivitását. Az antifasizmus e szerepét hatványozottan húzza alá: az atombomba a szellem öngyalázata, öngyilkossága. – Az antifasizmus jogaiba lépett: népek riasztó kötelessége lett. Világműfai útra: a világ ügye, sorsa, jövője. Ellenállás a világot robbantó embertelenséggel, felelőtlenséggel, a fasizmussal, az atomhilizmussal szemben. Az antifasizmus a riasztás és ellenállás műfaja. Soha nagyobb szükség nem volt riasztásra, soha indokoltabb kötelesség ellenállásra. Írók, írástudók ma nem ismerhetnek más műfajt. Ideje, hogy mindenki elfoglalja újra őrhelyét. Örzők voltunk, örzők vagyunk és örzők maradunk a strázsán. Emberek az embertelenségben, emberek az embertelenséggel szemben: a műfaj törvényét betartó és betöltő antifasizmus!”

Élete és példája bizonyítja: a stószí strázsa, a virrasztó szellemnek ez az őrhelye olyan magasztal, ahonnan – a vidék magányából – az egész emberiség sorsa, jövője áttekinthető és védhető; egy világelelentség mozgalom világot törnyá emelkedik a magasba – figyelmzettő jelként, az emberi becületesség felkiáltójelként.

Az antifasizmus mint műfaj, a kommunista vilámozgalom harci eszköze, komoly és sokrétű követelményt támaszt művelőivel szemben. Elsősorban teljes és világos tájékozódást a világ eseményeit alakító erők viszonylatában, és e vonatkozásban az egyidejűségnek volt és van a lefontosabb szerepe: a reakciós, ellenforradalmi, revíziós jelenségek, mozgalások azonnali felfedezése a hazai események közt, a neofasizmus fellépésének mulaszthatatlan leleplezése a nemzetközi politikai életben. Meakövetel továbbá egy sereg ismeretanyagot: a gazdasági és politikai földrajz, népességtörténet, diplomácia, a munkásmozgalom múltja és jelene maán- és közjoi, alkotmány-, had-, gazdaságtörténet, népraiz, nyelvészet, iradalom- művészettörténet, tömeglélektan egyes fejezeteinek vagy egészének beható ismerete nélkül az antifasizmus félkarú óriás, a proletáriátus történeti szerepének, a nemzetközi munkásmozgalom időszerű feladatainak szemelött-tartása természetesen és elodázhatatlan követelmény. Mindennek koronája a tudomány szocializmus természeteszerű ismerete, hírdetése és kizárólagossága. Fábry Zoltán otthonosan mozog mindezekben, sőt rendkívül döntő ismeretekkel, tájékozottsággal rendelkezik; a kívülálló ember nem aváz eléggé csodálkozni afölött, hogyan jutott minderre ideje, és miként került birtokába a feltételezhető és valóságos forrásoknak (folyóirat, könyv, broszúra stb.), ráadásul egyik-másikról már megjelenése pillanatában értesült, a legtöbb hamarosan birtokába is került levelezés, ráadás sokmindent közölt felszínesen, kivonatossan, de csakis futó értesülések szerzésére alkalmas. A mi írónk – könyvei tanúsága szerint – elsőkézből szerezte ismeretkörét, tájékozódását: nemcsak azokat a lapokat-folyóiratokat olvasa rendszeresen, amelyeknek munkatársa volt, hanem elszórt idézetei arra vallanak, hogy a magyar, német, szláv nyelvű sajtótermékek ösztönét nézte át rendszeresen, és tanulmányozta őket módszeresen. Mindent otthonában végezhetle el, egy közkönyvtár olvasóterme nem lehetett volna elmélyülésének alkalmas helye, me, a falusi maány egyik előnye! – a zavartalan olvasás, tanulmányozás, érlelés folyamatos alkalma. A könyvek pedig karmozdulatnyira vannak tőle, ez is a megbízható tájékozódás feltétele, lav bontakozik ki előtűnk az író életformájának nagyszerűsége és termékeny változata, mindennekelett pedig választott műfaja művelésének a gazdaság lehetősége. Nem szabad feltételeznünk, mintha a források megszerzése valami könnyű lehetett olykor-olykor Fábry Zoltán számára (bizonyára számos, fontos művet eljuttatott hozzá a nemzetközi proletárszolidaritás is): a polgári és jobboldali hivatalosak időnként eléggé meanehezítették az ő eltsorsát, pusztá létezését is, ezt tudja, annál inkább kell csodálnunk kiemelkedő teljesítményeit, nyilvánvaló eredményeit: a folytonos írást, a megrendítő sorokat idéző sorokat mindig papírosra vetette, az önkény csak átmenetien akaszthatta meg azok közlését. Mindenesetre nem tudhatjuk, hogy hány kiadható kéziratköteg lappang még birtokában. Műveinek megjelenését felsorakoztala

cikkjegyzők ékesen beszél arról a küzdelemlről, melyet ő a nyilvánosság elé kerülése érdekében, különösen a két háború közt, folytatott, leginkább pedig a német-fasiszta-gyámságú szlovák köztársaság ideje alatt.

Mindegyik könyvének különleges sorsa és tartalma van, valamennyi önálló arcúval mutatja meg íróját. (Mellesleg: ma már nem könnyű egynehányhoz hozzájutni. A hazai olvasók az író születése hetvenedik évfordulója alkalmából kiadott Hazánk, Európa című kötet válogatott közleményei alapján ismerkedhetnek meg vele: ez az egyetlen, eddig Budapesten megjelent műve, minden más Pozsonyban látott napvilágot: itt is, ott is jelentőségükhöz mért kevés példányban.)

Amikor a módszeres olvasó a tizedik Fábry-kötet végére ér, fájó érzéssel tekint végig rajtuk: rögtön hiányérzete támad, várja-keresi az újabbat: noha a kötetek tematikája lépcsőzetesen épül egymás mellé, az olvasó mégis kielégítetlennek érzi magát; az író szándékosan teszi azt, mert egyik kötet a témát felsorakoztatja, a másik ugyanazt tovább fejleszti, a harmadik (és a továbbiak) az egészet összegeznek. Kévs író gazdálkodik ennyire bölcsen javaival, mint éppen ő, mindenkor könnyen áttekinthető terepet nyújt a kutatónak, bírálóknak, eléri mindezt nagyszerű csoportosítással, kiváló bevezetőkkal vagy utószavakkal. A kortárs friss, ösztönző szemlélete, új és újabb nézetei nemcsak a témavilág változatairól bizonykodnak, hanem a szerző mély lírájáról, nagy, korszakos felelősségéről is tanúskodnak: a korfelelős józan-józanító szava, világos ítélme, meggyőző ereje oly vonzást gyakorol az olvasóra, hogy az valóban tovább kísérné íróját – akár a tetekig. A gondolat igaza című kötet például a szellem, a haladó gondolat mártírjainak, a tragikus magyaroknak, cseheknek állít emléket, keresi az elődöket és megtalálja a múlt párhuzamait is; mindezt kiegészíti A béke igaza kötet cikksorozata, mely a korafasiszta jelentkezésére vet fényt; a Palackposta a dühöngő fasizmust mutatja be; a Hidak és árckokban visszatér ismét a béke és a gondolat igazának újabb bizonyítására; Emberek az embertelenségben a Palackposta témakörét mélyíti ki; a Kuria, kvaterka, kultúra viszont az egykori szlovenszói magyar polgárság és proletáriátus politikai és irodalmi életének bírálatát foglalja magában; a Harmadvirágzásban a mai csehszlovákiai irodalmi élet magyar harmadkorát tárgyalja: elindít, értékeli és bírál új tehetségeket; egyik legjelentősebb és legnagyobb viszonyt keltő gyűjteménye az Európa elrablása, ez lesz bizonyára egyik legelőbb, legfontosabb műve, ebben az 1962 óta írt és a közelmúlt, napjainkban újjáéledő fasiszta mozgalmakat leplezi le, ahogy az világszerte felszínre lép. A Valóságairodalom viszont szemlékötete, a két világháború közt, a kolozsvári Korunk részére írott könyvismertetések közül, itt derül ki, hogy Fábry vigyázó szeme mi mindent meglátott – és hozzá milyen jól! – a haladó irodalom termékei közül; a káros, romboló szellemnek ugyanakkor milyen határozottan állotta útját.

Nagy szellemek egyengették az ő útját, tágitották látókörét, fokozták éberségét, igazolták felelősségét; nagy példák lebegtek előtte: a marxizmus mindenkori kiemelkedő képviselői mellett Thomas Mannak és körének Fábry egyik leghívebb tanítványa; a harcok kommunista irodalom legtöbb kortárs-alakja eszményképe; Ady Endre társadalmi nézeteit, politikai végrendeletét nála senki jobban meg nem értette; József Attila és Radnóti Miklós költészetének hívatott magyarázója; nyílvántartója és megőrzője a haladó emberiség számtalan kisebb-nagyobb képviselőjének is.

Fábry Zoltán egész életét egyetlen műfaj művelésére tette fel; minden sora, összes nyilatkozata, valamennyi megnyilvánulása arról tanúskodik: ő ma itt – Európa e szögletében – az egyik igazmondó, a béke hírdetője, a szabadság szenvedélyes hőse, az egész emberség felelőse. Fábry Zoltán igaza a jövőre mutat, az ő igaza a vox humana, az ember hangja – az embertelenség évadjaiban, az embertelenség ellenében. Előde nincsen, csak követői lehetnek és kellene is, mert azok számától függ a következő korszak szebb jövője, biztos békéje és nyugodt fejlődése.

PAKU IMRE

„Ajándék a nemzetnek“

- Franyó Zoltán, a műfordító -

„Ha fordítunk, a lefordíthatatlanlg kell előre törnünk; csak akkor látjuk igazán az idegen nemzetet, az idegen nyelvet.”

(Goethe)

A komparativizmus reneszánsza hatványozott mértékben hívja fel a figyelmet az „Ars interpretandi” művelőire, hiszen az irodalmi hatások fő eszközeinek éppen a fordítást tekinthetjük. De a fordító távolról sem csak „közvetítő”: egy idegen nyelvű irodalmi mű újraalkotása az anyanyelven mindig alkotói tett, ahogyan Babits mondta: „ajándék a nemzetnek”.

Vörösmarty, Petőfi, Arany: csúcsot jelent a magyar műfordítás történetében is. A merce, amelyet ők állítottak fel, igen magasnak bizonyult: csak a Nyugat költői forradalma volt képes elérni. Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, – hogy néhányat említsünk a legnagyobbak közül – munkássága révén érlelődött a fordítás művészi mestersége.

A Nyugat nagy műfordítói egyéniségeinek példaadó, pezsdítő hatása napjainkban sem szűnt meg. Irodalmunk gazdag kimagasló tehetségű „tolmácsokban”. Illyés Gyula, Nagy László, Weöres Sándor és mások költőként és fordítóként egyaránt európai híresek. Furcsa módon éppen műfordításirodalmunk nesztorának, egyik vezéregyéniségének neve cseng kissé idegenül az átlagolvasók körében. A „beavatottak” is inkább csak érzik mintsem tudják, hogy minő értéke irodalmunknak Franyó Zoltán szinte összehasonlíthatatlanul gazdag műfordítói tevékenysége. Az agg költő – az elmúlt évben múlt nyolcvan éves – iránt bizony sok még a magyar könyvkiadás adóssága: tudatosítania kell, – az érzelmet helyett – hogy fordításai nemcsak határainkon túli irodalmunk, hanem az egyetemes magyar irodalom élvonalába emelték a Romániában élő és alkotó Franyó Zoltánt. Az Európa Kiadó – övé az érdem – megkezdte a toresztést: 1967 végén Lirai világtájak címmel megjelentetett Franyó Zoltán életművéből egy hatszáz oldalas reprezentatív válogatást.

„A pokol tornácán”: ez a címe a bukaresti Irodalmi Kiadónál a közeljövőben megjelenő Franyó-kötetnek, amelyben a publicista és az irodalompolitikus szólal meg. „És ha valaki ma azt kérdezné tőlem, mit tartok eddigi életem legtöbbre becsült értékének –, azt válaszolnám: a küzdelmet. A harcot, a nem egyszer kilátástalannak tűnt viaskodást a társadalmi igazságosság és az emberiség szellemének győzelméért. Gyarló tollal is a legfenségesebb ideálokért!” – írja az előszóban. (Napjaink, 1968/6.)

A fenséges ideálok, az alkotó, az újraalkotó munka szolgálatának eszméje vezette a műfordító tollát is. A századelőn induló ifjú költőnemzedék tagjaként kóstolt bele a világirodalom szépségeibe. Már a háború kitörése előtt készen volt egy tekintélyes költészeti antológiája Gömöri Jenő Modern Könyvtára számára. A háború azonban megakadályozta a kötet megjelenését és eltérítette Franyó Zoltán útját az úttörő fordítógárdáétól. A frontra sodródik, a Tanácsköztársaság összeomlása pedig emigrációba űzi. Öt évi bécsi tartózkodás után tér vissza Aradra; itt már mindenképpen távol van a hajdani magyar élcsapatától. Később Temesvárra települ, ahol mindmáig igen tevékeny irodalmi életet él.

Több mint négyezer verset ültetett át magyarra, ugyanakkor Ady Endrét és más költőket németre és románra fordított. Ő fordította le Thomas Mann számára József Attilának hozzá írott versét is. Nagyszabású költői antológián dolgozik, melyben a világlíra szinte valamennyi remekének adaptálására törekszik. Az antológia első három kötete (Évezredek húrjain; Marosvásárhely, 1958–1960) jelent meg eddig.

A Lirai világtájak – hat évtizedes műfordítói tevékenység keresztmetszete – is Franyó Zoltán átfogó, rendszerező, enciklopédikus alkatáról tanúskodik. Ez huszonharmadik műfordítás-kötete. A mintegy félezer vers kiapadhatatlan becsőgyát bizonyítja. E lázas alkotókedvet az ugyancsak romániai magyar költő, Endre Károly a kötet szubjektív benyomásokkal teli, lírai hangvételű előszavában így kommentálja: „... Szerelmese a versnek

Franyó Zoltán. Idegen ponpában látja kinyitni, és nem tud ellenállni annak a váagnak, hogy a mi számunkra, a mi nyelvünkön új életre ne keltse... Nem olyan ez a célkitűzés, mint a gyermekek sohasem teljesedő álma, hogy átjussanak a szívárvány boltja alatt? Mert sohasem láttam tőle mást, mint menetelést a szívárvány felé. S csak most nyílik ki a szemem e vajúdó, küzdő, rettegő és mégis reményekkel telt világban arra, hogy a költő mindig a szívárvány felé menetel, különösen akkor, amikor önfeláldozó kitartásai össze akarja fogni a széthúzó népeket, s meg akarja valósítani a szellem és az érzés, a nemzetek és nyelvek egyetemességét."

E válogatott versfordítás-gyűjtemény három évezrednél nagyobb korszakot ölel át: időszámításunk előtt 1300 körül élt óegyiptomi Echnatontól az alig 26 esztendőös román Ana Blandináiig. Kínai, óegyiptomi, görög népdalok fordítása, arab, hindu, perzsa, latin költők tolmácsolása jelentette Franyó Zoltán számára a mesterségbeli tudás elsajátításának nagy iskoláját. „A klasszikus metrum összeegyeztetése a magyar nyelv hangsúlytörvényeivel, a metrikus sajátosságok és a prozodikus hangsúlyok törvényszerű és kivételt nem ismerő egybehangolása az, amit Franyó Zoltán, mint a klasszikusok műfordítója, megvalósított. Kezdve az elégiaköltők hősi hexameteireivel és disztichonjaival, folytatva a dór lírával, a jambikus és trochaikus di- és tripodiákkal, tetrameterekkel, a lágyan táncszerű ringató aeol lírával, egészen az alexandriai, hellenisztikus korszak eklogáinak és szabad verseinek folyamáig, az ókori zenehatások és zenei, jobban mondván táncritmusok életre keltésével újat teremtett a műfordításban.” Példaként Franyó Szapphó-fordításait említhetjük. A szapphó vers ütemének zenei hullámzását, a szerelmi vágy különös színeit kitűnően adja vissza:

Búcsúdál egy leányhoz

Szinte istent látok a boldog arcú
férfiban, ki szembe veled leülhet,
és közelről szívja be hangod édes
enyhe varázsát

és üditő, friss kacajod! – De rémült
kín vonaglik fulladozó szívemben
mert ha rád pillantok, a torkomon már
elhal a hangom,

nyelvemen megbénul a szó, bizsergő
bőrömön kis, furcsa tüzek cikáznak,
két szemem, jaj, elborul, és süket zaj
zúg a fülemben!

Homlokomról dül a hideg verejtek,
minden izem reszket, a sarju-fűnél
sárgulóbban szinte halálra késznek
látszom, Agallisz.

Mégis el kell tudni viselni mindent...

Franyó Zoltán fordított Dante és Shakespeare szonetteket, Goethe, Puskin, Baudelaire, Apollinaire, Broniewski, Rilke, Majakovszkij, Wolker, Lorca, Eluard, Nezval, Neruda verseket, eredményesen kísérletezett afrikai, amerikai, angol, latin-amerikai, olasz, osztrák, és más nemzetiségű lírikusok verseinek magyarra fordításával. A világlíra legfrisebb termése is visszhangzik húrjain. Jevtusenkonak például hat verse kapott helyet e gyűjteményben, de megtalálni a közelmúltban elhunyt Salvatore Quasimodo, vagy a görög Jannis Ritszosz nevét is a költők között, akik Franyó Zoltánt művészi tolmácsolásra ihlették. Ezer nyi szín – a legősibbtől a legmodernebbig – amelyből a felsorolás csak a legélénkebbeket emeli ki.

Külön antológiát lehetne összeállítani a 19. századi román költőktől – Cosbucról, Macedonskitól és másoktól – fordított versekből, és kötetnyire duzzadt a Franyó Zoltán által magyarul megszólaltatott mai román líra.

A román irodalom berkeiben rendkívül otthonosan mozgó Franyó Zoltán egyike a legjobb Eminescu fordítóinknak. A világirodalmi rangra emelkedett költő lírája megkü-

lönbötetett helyet foglal el Franyó Zoltán műfordítói oeuvre-jében. Titkos vágya, hogy a teljes Eminescu az ő tolmácsolásában szólaljon meg magyarul. A Lírai világtájakban közölt tizennégy Eminescu vers a kötet legszebb darabjai közül való. Eminescu gondolatgazsága, művészi kifejező ereje, formaművészetének sajátos egyéni ritmusa Franyó Zoltán tolla alatt nem szenved csorbát. Eminescu egyik közismert szerelmes verse Franyó Zoltán tolmácsolásában így hangzik:

Ó, mért nem jössz ide?

Már útra kelt a fecske mind,
diólevél pereg le kint,
a szőlőt dér teríti be.
Ó, mért, ó, mért nem jössz ide?

Siess vágyó karomba hát,
hadd nézzek szomjazón reád,
fejem pihenjen édesen
hó-kebleden, hó-kebleden!

Hányszor bolyongtunk egykoron
a völgy ölen s a hegyfokon,
s fölkaptalak szép könnyedén
ezerszer és ezerszer én!

Van itt a földön nő elég,
kinek a szemében csillag ég,
de bármily édes bájt lehel,
nem érhet el, nem érhet el!

Hisz te sugáرزol egyre friss
derűt komor lelkembe is.
nem szebb a csillag fénye sem,
ő, kedvesem, ő, kedvesem!

Most újra késő őszre jár,
a lomb az útra hull le már,
kopár lett a lanka és csalit...
Mért nem vagy itt, mért nem vagy itt?

Ez az átültetés is magán viseli Franyó Zoltán műfordítói erényeit: a filológiai pontosságot, a metrikai hűséget, a szóképzőgazdagságot és azt a képességet, mellyel a műfordítást az eredetivel egyenrangú alkotássá tud tenni. Tökéletes stílusérzék, gazdag költői véna, minden rezgésre rezonáló érzékenység a jellemzője Franyó Zoltán fordításművészetének, és – mint az idézett mottóban Goethe mondja – a lefordíthatatlanig igyekszik eljutni, hogy látassa az idegen nyelv szépségeit, az idegen nemzet szellemi értékeit.

„...művészi fordítást csakis költő nyújthat... Kell, hogy kongeniális, testvérlélek legyen...” – idézi Szabó Ede Osvátot A műfordításról című friss tanulmánykötetében. Nem abszolútíthatjuk e kijelentést, az viszont kétségtelen, hogy az újratemtés folyamatában sok a párhuzamos jelenség a vers születésével. A műfordítás azonban misszió. Franyó Zoltán – duzzadó egyéni költői vénáját átengedve a reprodukálás művészetének – egy emberöltőre vállalta ezt a missziót, hogy a magyarság számára közkinccsé tegye a világ költészetének drágaköveit. A kulturák cseréjének kiemeikéző egyéniségeként, a magyar nyelv művészeként, műfordításirodalmunk nagy alakjaként hivatott figyelmünkre és megbecsülésünkre.

CSONGRÁDY BÉLA

A 75 éves Krleža

A hozánkban – a jelentőségéhez mérten – kevésbé ismert horvát író Miroslav Krleža sorsát, munkásságát sok szál fűzi Magyarországhoz. 1893-ban született Zágrábban, polgári családból származik, rokonsága az akkori Osztrák-Magyar Monarchiában ágazott szét. Tanulmányait a szülővárosában kezdte, majd a pecsi Hadapród Iskolán töltötte 4 évet, utána a budapesti Ludovika hallgatója volt. Erre az időre esik megismerkedése a szét. Tanulmányait a szülővárosában kezdte, majd a pecsi Hadapród Iskolán töltött 4 magyar irodalommal, mint később írja: Petőfi és Ady hatására lett költővé. Később fordította horvát nyelvre az Apostolt, majd tanulmányt írt Ady Endréről. Részt vett az I. világháborúban, utána pedig az irodalomnak és a horvát nép szabadságáért vívott küzdelemnek kiemelkedő harcosa.

Az I. világháború idején kezdi költői pályafutását, első verseiben bemutatja a háború borzalmaival, a horvát nép nyomorúságos helyzetét. Az elsők közt ismeri fel a nagy Októberi Szocialista Forradalom hatalmas történelmi jelentőségét, versben üdvözli a győztes forradalmat és segítségét kéri sokat szenvedett népe számára.

Politikus és pártos író, vallja, hogy az irodalomnak az a legfőbb kötelessége, hogy segítse és támogassa a nép küzdelmeit. Minden alkotása a múlt igazságtalan társadalmi rendszerének a leleplezése és bírálata, az új társadalomért vívott küzdelem eszmei harcoss társa. Krleža személyesen is küzdött mind az Osztrák-Magyar Monarchia, mind a félféudális Jugoszláv királyság ellen. A két világháború közt folyóirataiban kiméletlenül bírálja hazája elmaradottságát és az azért felelős uralkodó osztályokat. Ezért sok üldöztetésben és zaklatásban volt része és csak 1945 hoz változást az ő életében is. A felszabadulás után sorra adják ki műveit, melyek közül a legjelentősebbek magyar fordításban is megjelentek. Egy ideig a Jugoszláv Tudományos Akadémia alelnöke, majd a Jugoszláv írószövetség elnöke volt. A sok közeleti feladat kissé elvonta az irodalmi alkotó munkásságtól, de 1960 után új, nagy alkotói periódusa kezdődött.

Krleža rendkívül sokoldalú író. Pályáját költőként kezdi, utána novella-ciklust ír a háborúról, dráma-ciklust a horvát uralkodó osztály, a horvát dzsentrri pusztulásáról. Regényei, esszéi, vitairatai, újabb versei sorra jelennek meg. Csak a cél azonos minden művében: küzdelem a horvát nép szabadságáért, küzdelem az elnyomók, a kizsákmányolók ellen, küzdelem az emberi haladásért.

Háborús novellái magyarul a **Horvát hadisten** c. kötetben jelentek meg. Hiányzik ezekből a novellákból a háborús elbeszélésekre olyannyi jellemző heroizmus. Könyvtelenül reális itt minden. A borzalmas képek, leírások tiltakozás a nemkevésbé borzalmas valóság ellen. Itt nincsenek hősök, – itt mindenki áldozat. Pedig a történetek hetekönapiak, nem nagy csatákat, hősie, véres győzelmeket írnak le, hanem az egyszerű horvát paraszt, a közkatona szemével nézik az eseményeket. Ezek az emberek éhező családokat hagytak otthon, a fronton pedig idegen érdekekért sebesülnek, halnak meg, – ez a háború, ez a harc nem segít az ő helyzetükön. A szegénység és a kiszolgáltatottság ekkor még örökösnek tűnik, ezt hirdeti a papjuk is:

„Mindent, ami van az Atya Úristen teremtett ilyenek;
(Dicséret és dicsőség Néki!) S a koldus parasztot
is ő teremtette koldusnak és parasztnak. Így van ez
megírva a plébánián és a telekkönyvben.”

A kötet egyik legkiválóbb műve a **Három honvéd** c. elbeszélés, mely egyetlen nap története. Hősei – Ratkovics százados, Skomrak honvéd és Racsics honvéd régi ismerősök, osztálytársak. Ezredük egykori iskolájukban van beszállásolva, s az a nap, melyen a történet játszódik az utolsó békés nap. Ennek ekkor jelképes ereje van: még történhetne valami... De a következő nap a század a frontra indul, utána már csak a pusztulás jöhet, a halál. Kiténően ábrázolja az író, hogy az osztálytársadalom, a társadalmi kaszt-konvenciók mennyire elszakítják egymástól a régi barátokat, hogy a dzsentrri százados és a szegény családból származó honvéd – a két gyermekkori barát – mennyire eltávolodott egymástól, szinte már egymás szavát sem értik. Ahogy a százados régi osztálytársait gyötri és üldözi, úgy üldözi és pusztítja az uralkodó osztály saját népét.

Az író jól látta: az igazi ellenség nem az orosz vagy az olasz baka, a fegyvereket másfelé kell irányozni. A háborús novellák után a társadalmi problémák kerülnek az elbeszélésekben előterbe. Az **Ezeregy halál**-ban már a forradalomért küzdő illegális harcosokat ismerjük meg, akik tudatosan vállalják a veszélyt és a szenvedést az új, a jobb és emberibb világért.

Ezt az új világot mutatja be Krleža a **Kirándulás Olaszországba** c. útirajzában. Az 1926-ban megjelent írásban az intervenció és a polgárháború pusztításain még alig túlélő Szovjetuniót mutatja be rendkívül tárgyilagosan és hitelesen. Nagy írói bátorság kellett ehhez akkor, amikor még a legtöbb polgári újság a rágalmak özönét zúdította a fiatal szocialista államra. Látja a kizsákmányolás alól felszabadult nép alkotó lendületét, lelkesen szól az élő leninizmusról. A Munkásmozgalmi Múzeum bemutatása közben tiszteleg a forradalom hősei előtt. Nem hallgatja el a nehézségeket sem, de vallja, hogy a jövő a szocializmusé.

Míg az író a Szovjetunióban épülő szocializmusról ír, addig hazájában mind jobban előretör a faszizmus. A horvát nép szabadságát a Monarchia zsarnokságától való megszabadulástól várták, de ez nem következett be. Az osztrák-magyar elnyomást a feudálkapitalista szorb elnyomás követte. Ez az elnyomás megakadályozta az írótt abban, hogy továbbra is a jelen, a munkásosztály problémáival foglalkozzék, ezért az író a múlt felé fordul, a monarchia társadalmát mutatja be, a horvát nemesség pusztulását ábrázolja.

A **Glembayak** c. dráma-ciklusában, melyet az utóbbi években hazánkban is bemutattak – a történelmi uralkodó osztályok teljes lezüllesztését, erkölcsi megsemmisülését írja le. A hitelesség kedvéért a drámák mellé egy novella ciklust is ír Krleža, melyben részletesen bemutatja a családot, mely a horvát nemesség típusa. Mind a drámák, mind az elbeszélések lerombolják a hamis történelmi illúziókat, a nemesség vélt nimbuszát. A szereplők közül azok, akik a régi rend konzerválásaért küzdenek, mind gozemberek és szélhámosok, a többiek legjobb esetben is tehetetlenek, akarat nélküli alakok, akik nem is élnék tulajdonképpen, hanem csak vegetálnak.

A **Glembay LTD** egy bankár család összeomlását mutatja be. Egyetlen éjszaka története az egész dráma, mégis egy egész világot ismerünk meg ezen az éjszakán: egy egész hazug világ omlik össze előttünk. Látjuk a társadalomnak a korhadt rendszerét, melyet csak a diktatúra tart fenn, megismerjük a gazdagok embertelenségét, ezért a pusztuló és egymást pusztító alakok sorsa nem részvétet ébreszt bennünk, hanem határtalan megkönnyebbülést. Az egyetlen rokonszenves figura Leone, a festő, aki csak gyilkossá válva tud tiltakozni ez ellen az embertelen világ ellen. Az **Agónia** c. dráma a horvát dzsentrí haláltusáját ábrázolja. Az egyetlen életképes szereplő – Laura sorsát is megpecsételi az a tudat, hogy számukra az egyetlen alternatíva az erkölcsi megsemmisülés, vagy a fizikai pusztulás, a halál. Egy személy hiába próbál kitörni ebből a sorsból, hiába próbál dolgozni, másképpen élni, a környezete megbénítja: Laura nem tud azonosulni a rosszal, de küzdeni sem képes ellene, ezért választja a halált. A **Léda** c. drámában már azokkal találkozunk, akik az erkölcsi megsemmisülést választották. Mivel el sem tudják képzelni, hogy dolgozva is lehet élni, a vagyonhoz a jóléthez való ragaszkodásban a jellemük is teljesen feloldódik. Minden szereplő élete valságba kerül, de egyik sem képes arra, hogy változtasson rajta. Ezeket az alakokat már csak a tehetetlenségi erő mozgatja.

Hasonló kép tárul elénk a **Filip Latinovicz hazatérése** c. regényben is. De ebben a műben már nemcsak a Monarchia és annak társadalmának a bírálatairól van szó. A címszereplő, aki festőművész két évtized után tér vissza Zágrábba, szülővárosába. Még a monarchia-korabeli várost hagyta ott és a királyi Jugoszláviába tér vissza. A régi emlékek és az új élmények kontaminációja a regény. De a jelen kísértetiesen hasonlít a múltra. Itt semmi sem változott! – hívja fel a figyelmet az író. Ez az összehasonlítás egyben bíráló is az új társadalom felett. Csupa negatív figurával ismerkedünk meg, a feudálkapitalista társadalom „krémje” ez. Az egyetlen rokonszenves szereplő Filip, a festő. De ő sem lát kiutat, ahelyett, hogy harcolna ez ellen a társadalom ellen, pusztulásuk szemtanúja és krónikása lesz.

A 30-as években újabb veszély fenyegette a sokat szenvedett horvát népet és egész Európát. Az előző művekben bemutatott haladó társadalom nem volt képes ellenállni az új, a még nagyobb veszélynek, a faszizmusnak. Az **Európa ma** c. röpiratában a

polgári önelégültségben élő, felelőtlen, a burzsoáziát kiszolgáló értelmiség felett mond ítéletet, akiknek feladatuk lenne, hogy felhívják a figyelmet a közelgő veszélyre, de elhelyett azt hirdetik, hogy minden a legnagyobb rendben van.

Krleža állítja, hogy a fasizmusnak csak a sorsközösségben élő kis népek összefogása tudna ellenállni. A közös múlt, a hasonló sors alapján akarja felsorakoztatni a kis népeket a közös ellenséggel szemben. A történelmi példa felelevenítésével cáfolja meg azokat az álprófétákat, akik a fasizmustól a nép sorsának javulását, a bajok megoldását várták. 1936-ban íródott nagyszabású ballada ciklusában (**Éjszakának viarasztója** címmel jelent meg magyarul) végigvezet a horvát nép történetének főbb állomásain. Bemutatja, hogy az egyik kizsákmányolási formát követte a másik, a török elnyomást az osztrák-magyar, majd a szerb elnyomás. A történelem tanulságával bizonyítja állítását: a német fasizmus nem hozhat semmi jót a népnek. A fasizmus ellen küzdeni kell. Krleža a balladákat a népi énekes Petrica Kerempuh, – a horvát Thyl Ulenspiegel – nevében írja. De Petrica sokkal tragikusabb sorsú, mint német rokona. Mint egyik kiváló kritikusunk írja: „Az úrpukkasztó Thylből a grófi szerűket gyűjtogató gyűlölet enekese lett.” Ezek a balladák azért is érdekes számunkra, mert számos magyar vonatkozású is van. „Krleža minden írásával úgy vagyunk, hogy adalék saját történelmünkhez.” – mondja a fentebb idézett kritikusa. A legrégebbi kort idéző balladák a török időket írják le. Ennek a kornak a balladáiban mint jó testvér, nemzeti hős szerepel Gubech Maté, a parasztvezér. De feltűnik a nép nagy ellensége, Werbőczy is, aki törvénybe foglalta a nyomorúságot; aki isten akaratának tünteti fel a kizsákmányolást.

„Azt, hogy a káptalant isten teremtette,
tőle való Konvent, Országgyűlés, privilégium,
Klauzula és Dekrétum...

Az ki nem így hiszi, pusztitassék kénnel,
írtassék szurokkal, máglyáknak tüzével,
hamuba hamvadjon, s szelek szórják szejjel.”

A ciklus egyik legszebb alkotása a **Ködben** c. ballada. Az első sorok szimbólikusan ábrázolják a már-már elviselhetetlen nyomort és szenvedést. Utána felhangzik a látító, a felkelésre hívó szó is:

„Bánt, ispánt, kapitányt a balta élire!..
Hogyha föl nem kelünk, föl nem is támadunk;
Három hordó lőpor, ólom a nagy pörbe,
Brezsice népe is mind-mind velünk jönne.
Mindegy ma vagy holnap vetnek sírgödörbe.”

Szót kap a balladákban a dalnok sorsa is, bemutatja saját korát is. Megtudjuk, hogy mi bénítja ezt a kort, melynek a legjobb fiai választhattak a behódolás, az árusulás vagy az üldöztetés között.

„Bitőt kapsz vagy szobrot, mars hát színvállasra:
Volahány szobor van, meg is van az ára, –
Aki becsületes, hurkot a nyakáról...”

A kitűnő prózairó a költészetben is maradandót alkotott. Tömörsege, realitása, hazaszeretete a szenvedélyes pártossága teszi nagyszerűvé ezeket a balladákat. A magyar fordítást a szerző – aki maga is kitűnően beszélt magyarul – személyesen lektorálta. Krleža is nagy elismeréssel szölt Csuka Zoltán kitűnő fordításáról, melyben az eredeti szöveg minden szépsége maradéktalanul érvényesül.

Az író néhány társával együtt azonban hiába küzdött. Az uralkodó osztályok jobban féltek saját népüktől, mint a fasizmustól. Az I. világháború után létrejött kis nemzeti államok a nagyhatalmak közt örültek. Nacionalizmus, sovinizmus, antiszemitizmus fertőzi meg az emberi tudatot, hogy a későbbi totális fasizma számára számára készítsék elő a talajt. Krleža esszéin, röpiratain és cikkein kívül két nagyszabású művel, a **Bankett Blitvában** c. satirikus regénnyel és az **Areteus** c. drámai fantáziával mutatja be és leplezi le a fasizmus elembertelenedett világát.

Az Areteusban szintén a történelem példájával mutatja be, hogy a kizsákmányolás erkölcsi és ideológiai leplei, demagógiája évszázadok óta változatlanok. A Római Birodalom a II. században éppúgy a zsarnokság és a pusztítás szolgálatába akarja állítani

a tudományt, mint a XX. században a fasiszta Németország. Areteustól egy politikai gyilkosságot követel a római császár, Morgens professzortól egy politikai gyilkosság leplezését követelik. A két különböző kor nagy tudósa hasonló erkölcsi probléma előtt áll: meghódíthat-e a tudomány a zsarnoki hatalmak előtt? – Az író egyértelműen nem-mel felel. De érzékelteti azt is, hogy egy-egy kiváló személy emberi helytállása nemes, ez azonban történelmileg kevés. A zsarnokság elől nem menekülni kell, hanem küzdeni, a gonosz eszméket nem lehet csupán az eszmék harcában megsemmisíteni, hanem meg kell találni az utat a néptömegekig és együtt kell harcolni velük. Ezt az utat írja le Krleža a **Zászlók** c. nagy történelmi és társadalmi regényében.

A regény kerete a horvát nép történetének legutóbbi fél évszázada. Főhőse nagyon messziről indulva jut el a szocializmus ügyéért vívott harcig, válik kommunistává. A Monarchiát kiszolgáló horvát báni helytartótanács vezető tisztviselőjének fia felismeri népe elnyomott helyzetét, arra áldozza életét, hogy népe sorsán javítsa, hazája szabadságáért küzdjön. Előbb újságíró, aki a XX. század zászlói c. folyóiratban megjelenő cikkeiben mutatja be hazája kiszolgáltatottságát, bírálja a horvát uralkodó osztályok áruló politikáját. A regény sok szereplője kulcsfigura: a folyóirat szerkesztőjében, Erdélyi-Erdmann professzorban Jászi Oszkár, a híres szociáldemokrata teoretikust ismerjük fel, Borongay Anna költőnő figurája mögött Lesznay Anna, a kor ismert költőnője rejtőzik. Kisebb szerepekben pedig történelmi személyiségek is feltűnnek: Supilo, a horvát nacionalista politikus, Tisza István, magyar miniszterelnök.

A főszereplő, Emericzy Kamill hamarosan kiábrándul a polgári politikusokból, meglatja, hogy azok csak egyéni pozícióharcot folytatnak, csak a demagóg szövegekben küzdenek hazájukért, de ténylegesen semmit sem tesznek érte. Először Szerbiától várja népe szabadságát, de ebben is csalódnia kell. Mind jobban és jobban határolja el magát családjától, régi ismerőseitől, osztályától, akik meg akarják akadályozni abban, hogy forradalmár legyen. Megismerkedik Marx műveivel, tudatára ébred annak, hogy elsősorban nem az idegen elnyomás, hanem az osztálytársadalom az oka népe elnyomásának helyzetének. Az egykori bíráló újságíróból forradalmárok védőügyvédje lesz, maga is belép a kommunista pártba. Hiába próbálják rokonai, régi barátai visszatartani, hiába könyörög neki régi szerelme, Kamill inkább a nevével válik meg és a köznap **Mirkovics** nevet veszi fel, de nem adja fel a harcot. Tudja, hogy hosszú és nehéz küzdelem vár rá, de vállalja.

A nagyon messziről indult Emericzy Kamill megtalálta a XX. század zászlói közül a legigazibb ügy, az egyetlen igaz ügynek, a marxizmus-leninizmus ügyének vörös zászlaját. Rokonok, ismerősök, sőt saját nevének elhagyása után új nével, új emberként, forradalmárként folytatja a harcot népe szabadságáért, az emberhez méltó életért, a szocializmusért.

Krleža munkásságának rengeteg magyar vonatkozása van. A **Zászlók** c. regény I. kötete szinte teljes egészében Budapesten játszódik. A regénynek ebben a részletében az utolsó éveit élő monarchiabeli magyar társadalom ismerőjének és bátor bírálójának látjuk az író. Krleža mindig elenk érdeklődéssel és figyelemmel kísérte hazánk és népünk sorsát Emlékirataiban rokonszenvenvel szövi a magyar népről és elitéről az uralkodó osztályok reakciós politikusait. A két világháború közti ellenforradalmi korban, mikor minden haladó magyar művet üldöztek, ő emel szót irodalmunk kiváló alkotásai mellett. Elsők közt ismeri fel Mörizc Zsigmond és Ady Endre nagy jelentőségét, kiáll irodalmi és politikai állásfoglalásaik mellett, cikkeiben támogatja őket. Kemény szavakkal mond ítéletet a burzsoa kultúra dicsőítői felett, akiknek érdekében állt beszennyezni múltunk és jelenünk kiváló alkotásait egyaránt. A felszabadulás után, de már a XX. Kongresszus előtt azok közt van, akik bátran hangoztatták a kétfrontos harc szükségességét, akik elítélik a személyi kultuszt.

Kulturpolitikánk és könyvkiadásunk sokat tett Krleža alkotásainak megismertetése érdekében. Legjelentősebb művei mind megjelentek magyar nyelven. A történelem szorosan közelebb hozta a magyarok és a nemzetiségek kapcsolatait, kulturánknak és irodalmunknak sok közös vonása van, melynek részletes felkutatása és elemzése még a jövő feladata. Kötelességünk felkutatni és ápolni ezeket a kapcsolatokat, hisz a történelem során népünk együtt szenvedett a nemzetiségekkel az idegen elnyomók kizsákmányolása alatt, ma pedig közösen építjük szebb, jobb jövőnket, a szocializmust.

A 75 éves Krleža harcos életútja is ezt a nagyszerű célt szolgálja, és szolgálja még ma is fáradhatatlanul. Munkássága, alkotásai megismertetésével köszöntjük őt.

IRODALOM:

Csuka Zoltán: A jugoszláv népek irodalmának története. Bp., 1963. Gondolat kiadó

Sinkó Ervin: Bevezető tanulm. az író műveinek kiadásához. Bp., 1965. Európa kiadó

Angyal Endre: Miroszlav Krleža pályája. Alföld, 1959/2.

Lőkös István: M. Krleža magyarul. Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1961.

Gondolatok Krležáról. Alföld, 1967/3.

Sime Vucsetics: Miroszlav Krleža (monográfia). Kézirat az ELTE Szláv Tanszék könyvtárából.

Szenczei László: Proust és Gorkij között. Nagyvilág, 1959/7.

Maár György: Történelmi lecke. Nagyvilág, 1959/9.

Bányai János: Róma és Európa találkája. Híd, 1963/3.

A magyarul megjelent Krleža-kötetek elő- és utószavai.

SZAIÁNCZAY GYÖRGY

Két antológia

Szép versek 1967.

Körkép 68.

A két antológia címe nem fedi a vállalkozást. A Körkép 68. – a cím jelentése szerint – egy év novellairodalmáról ígér metszetet. Valójában a teljes áttekintés igénye nélkül (legfeljebb tendenciákat hangsúlyozva) válogat: 19 szép elbeszélést tesz a mai magyar irodalmat szerető olvasó asztalára. A Szép versek 1967-től pedig – ugyancsak címe után – az elmúlt év néhány nagy, Ady, József Attila mértékével mérve is szép versét várjuk. A kötet terjedelmét látva azonnal érezzük: mást kapunk. Az igazi nagy versek nem sarjadnak ilyen szaporán; nincs az a nép, amelynek 75 költője egyetlen évben csaknem háromszáz szép verset teremtene – 24 és fél ives nagygazdaságban. Jó, ha egy-kettő akad! Így a Szép versek 1967. sem más, mint az elmúlt év magyar lírájának áttekintése: a szerkesztők a tavalyi esztendő verseinek legjavát adják, igyekeznek megszólíttatni az élő magyar költészet minden hangját, árnyalatát.

A kötetek jellege megszabja a kritikus feladatát. Tudom, én sem kérhetek számon mást a két antológiától, csak azt, amire válla!koztak. Mivel a Körkép 68 szemelgetés a közelmúlt novellairodalmából, lapozgatva kár is az emlékezetet erőltetni kimaradt elbeszélések után kutatva. Hiszen saját ízlésre szabott ellen-antológiát a kimaradtakból össze lehetne állítani, akár egy tucatot. Nem is tesztek mást: elfogadom Rátkai Ferenc és Tóth Gyula válogatását, feladatomnak csak azt érzem, hogy az írásokról elmondjam véleményemet.

Más a helyzet a versantológiával. Helyzetkép – ha úgy tetszik körkép – megrajzolása a szerkesztők célja. Itt bizony névsorolvasást kell tartani: nem maradt-e ki, nem hiányzik-e valaki? Ha igen: néhány nevet számon is kérek, nem annyira a szép versek, inkább a pontosabb áttekintés érdekében.

Mindjárt itt kezdeném. A kötetben első helyen szerepel Áprily Lajos néhány élettől búcsuzó, élethez ragaszkodó; a nyírfasátrakat, völgyet, csillogó talajvizet – a homályosan „szint és fényt fogó” beteg szem ellenére is – „plein-air”-ben megörökítő verse. Valamivel beljebb Kassák Lajos 12 költeménye, köztük az elmúlással szembenező Végtelen utak. A két „80 éves megtörtetlen” – Kassák nevezte így magát – időközben sorsot cserélt, a végtelen időben ma már csak emléküek él. Jó, hogy szerepelnek a kötetben, sajnálom, hogy a további évfolyamok nélkülük jelennek meg. De hol van Füst Milán? Halálát csak Weöres Sándor költeménye idézi a kötetben. Lehet, hogy Füst Milán élete utolsó fél évében nem írt már verset, költői életművének súlya, a kegyelet viszont kiszabta volna a helyét az antológiában!

A szerkesztők a fiatalokkal szemben sem voltak figyelmesebbek. Nem vállalkoznak (ahogy korábban sem tették) kötettel még nem rendelkező induló költő bemutatására. Altalánosságban talán nem is baj, hiszen ez az Első Ének és ahhoz hasonló antológiák feladata. Egy-két esetben azonban kivételt kellene tenni. A kivételek között lenne a helye Tandori Dezsőnek, a tavalyi PEN pályázat díjazottjának. De Tandori legalább kötetben – az Első Ének című fiatal költők antológiájában – néhány szép versével a közönség elé léphetett. Sumonyi (Papp) Zoltán és Szerb György viszont, akik 1967-ben jelentek meg első kötetükkel (Sumonyi: Spártai suhanc, Szerb György: Ének a folyón) oda a szerkesztési elv miatt, ide a szerkesztők feledékenységé miatt nem kerülhettek be. (A korábbi tapasztalatok alapján a Szép versek antológiájába a felvételt az első kötet megjelenése biztosítja. Így szerepel – örömmre – Kalász László is, az antológia ezévi „felfedezettje”.)

Mindez nem jelenti, hogy a szerkesztők szem elől veszítették líránk újabb hajtását. Az 1966-ban vagy még korábban kötettel jelentkező, már beérkezett, de még egykötetes „fiatalok” között ott szerepel Bella István, Gergely Ágnes (neki a közelmúltban Johanna címmel megjelent a második kötete is), Raffai Sarolta, Ratkó József, Székely Magda. Mindannyian érett hangú költők, egyenetlenség csak Székely Magdát jellemzi: a Négy-sorosak, Két groteszk kialakította jó képet Az arc, Horgászok című költeménye gyengíti. Autóval az éjszakában, Zene című versével Bella István hagyja a legjobb benyomást, tetszett Gergely Ágnes erős érzelmi töltésű Szakura ág című költeménye.

Kár, hogy a velük együtt induló, az 1966-os antológiában szereplő Serfőző Simon és az onnan is kifejejtett Ágh István, Buda Ferenc hiányzik a névsorból. Buda Ferenc kétségtelenül keveset publikált az elmúlt évben bár az Új Írásbeli nagyon szép Sárka fény, sárka lomb című verse is biztosíthatna volna a helyét az antológiában. Ághnak és Serfőzőnek viszont – csak az Új Írásban és az Alföldben számoltam hirtelen utána – legalább tíz költeménye megjelent. És nem is a legrosszabbak! Őket már nem a teljesség, hanem a szép versek igényével kérem számon. Hogy igazam van-e? A tanúk: a költemények, például Serfőző, költői hangjának érezhető változását mutató Nincs nyugalom, Északa című vagy az Alföldben megjelent, sajátosan serfőzősen szóló Dózsa, Úgy kellett, Megfagynék című költeménye.

Ugyancsak a szép versek jogán kérem számon Orbán Ottót is, akinek 1967-ben jelent meg a Búcsú Betlehemtől című harmadik kötete. Gyermekkorával szembenező, pályatársait megidéző versei – ha belenézünk irodalmi spektrumunkba, láthatjuk – mai magyar költészet színekéének szerves elemét képezik. Orbánnak az antológiában lenne a helye, ugyanúgy, mint – most már inkább a jobb ártéktelenség érdekében – a hosszú idő után 1967-ben újra kötettel jelentkező Nyerges Andrásnak, Simor Andrásnak, Ténagy Sándornak.

A hiány: csaknem tucatnyi. A Szép versek 1967-et a kimaradtak tennék teljessé, anélkül, hogy egy-másfél ível (húsz-harminc oldallal) kövérítenék az amúgy is terjedelmű kötetet. Ökonómikusabb szerkesztéssel ugyanis megférne a többiek között. Hogyan? Ladányi például 9 verssel szerepel (ugyanannyival, mint Illyés, nála többel csak Weöres és Kassák!). Hogy jó költő – még ha van is fenntartásunk vele szemben – senki sem vitatja. De nem kapott-e jelentőségéhez mérten nagyobb szerepet? S nem engedhetne-e át vajon Váci a maga 16, Garai a 14, Takács Imre a 13 oldalából egyet-kettőt a kimaradtaknak?

Az utóbbi időszak magyar lírájának legnagyobb eseménye a közép-nemzedék megerősödése. Három költő – Csoóri Sándor, Kalász Márton, Tornai József – negyedik kötetének 1967-es megjelenése jelezte már ezt, a mostani antológiabeli verseik pedig minden kétséget kizáróan igazolják. Csoóri „második születése” öt évet váratott magára. Az eredmény a Szép versek 1967-ből megismert Az ember elhagyja házát, Kihívó vers B. A-hoz és a többi, szinte kivétel nélkül jó vers.

A szerkesztőket dicséri, hogy az antológiába felvett Kalász Márton versekkel (Alkalmi vers a fasizmus ellen, Forduló) a négy év után újra kötetten jelentkező szerző (Változatok a reményre, 1967.) vívódó, befelé figyelő, de közéletiségtől áthatott attitűdjének lírai beteljesülését érzékeltetik.

Tornai József Aranykapu című legújabb kötete végre a kritika elismerését is kivívta. Ebből a kötetből került a Szép versek antológiába az Aki tűzbe öltözködik című költeménye, amely a Tornaira jellemző diszharmonikus lélek- és tudatállapotot villantja fel. A Kassák holdkoronásan című versében mesterének állít méltó emléket.

Az antológiában a Hétrészes ének, Távolságok című versre! szereplő Horvát Béla az elmúlt időszak kellemes meglepetése. Költői hangja megéréséhez a főleg Orbánról, Csóóriról, Tornairól, Kalász Mártonról írt programatikusság, az ars poetika kialakításában katalizátor szerepet betöltő kritikai vezeték. Önmagára találását termékenységére, avors egymásutánjában megjelent két kötete is igazolja (Távolságok, 1967.. Naptár 1968.) A felhalmozódott minőségnek olyanfajta robbanása ez, mint amit Buda Ferentől várunk!

Eddig főleg a „fiatalokról” esett szó. Talán érthetően: a megállapodott pályáknál mindig izgatottabb, vonzóbb az alakuló vizsgálata. Másrészt: a ritkuló publikáció után itélve néhány „ idősebbnél” – Benjámin Lászlónál, Csanádi Imrénél, Juhász Ferencnél és akitől a ma élők közül a legmesszebb íutást várjuk: Nagy Lászlónál mintha az újabb nagy feladatokra való készülődés csöndjét éreznénk.

A két antológia legjobb teljesítménye az Illyésé. Ha furcsán is hanazik, nem kétséges: ő ma egyben a magyar líra és szépróza egyik legnagyobbja. Mint költő: léte belső körén mozog, önmagáról vall. De önmagában nem a személyveset, hanem az „emberien törvényszerűt”, a „lét-mélységűen” általánost találja meg. Teremteti című versében – mint korábban Az építőkhoz, Az orsók ürügyén címűekben – az ember isten-arcára bukkan rá: a munka, az alkotás, a teremtés örzi meg – mint Illyés mondja: „értelmét tán őökre annak. (hogy erre jártam) halandóként és múlhatatlan.” A Himnusz a nőkhöz című, pazar metrikájú, főleg choriambikus leítésű, sajátos képvisilágú versében a férfi-alkotás mellett az életet teljessé tevő nőket örökíti meg; a nők:

Nem a zablák, nem a zengések,
hanem a kosáron a fül;
nem az ostromok, bekerítések,
hanem a karall-sor a nyak körül,
meg a tűzhely körüli székek;
nem a viharok, a mének, a diadalének.
hanem a szitaszél-veregetések,
ha a liszt megtömörül;

A prózairó Illyésnél már közhely dicsérni a meienlenítő erőt. A Bátyám Párizsban című írását önéletrajzi vonatkozásai mellett a cselekvésből, helyzetből kibontakozó jellemzés, a pasztikus emberábrázolás készsége – aondoljunk a Madame Jeanne vendéglőiben lelétszódó jelenetre, bátyja és Odette Trinquocostes megismerkedésére – teszi lebilincselő olvasmánnyá. Most látjuk igazoltnak, hogy a szerkesztők az összeállítás során nem ragaszkodnak szigorúan a novella kritériumához, lav ajándékozhattak meg nemcsak Illyés írásaival, hanem Déry Tibor Fűredi kert című idilljével és Moldova György Tetovált kereszt című riportjával.

Déry írása a Kortársban folytatásokban megíelenő Ítélet nincs című önéletrajzi visszaemlékezés részlete – pontosabban intermezzója: az alkotást („Teszem öregségem dolaát: elmondom pályám tapasztalatait, óvatosan mérlegelve minden szavamat, mert kétélűek.”), a pályatársakat vizionáló múltba nézést megszakitó idill, az „eszmélet bekallanttyúzás”, a táj: növények, állatok leírása teszi érdekessé.

Moldova György – mint „nevelő” – huzamosabb ideig véazett megfigyeléseket a Zápor utcai Átmeneti Nevelő Intézetben és az aszódi fiúnevelő intézetben. Észrevételeit szépirodalmi riportban írja le: ott tatózkodása epizódjai, a pszichológusokkal, nevelőkkel, intézeti fiúkkal folytatott beszélgetései azok az elemek – mindegyik egy-egy novella-váz – amelyek a Tetovált kereszt című írásban egyetlen képpé összeállva a fiatalkori bűnözés és javítóintézeti nevelés helyzetét mutatják be. Moldova anélkül, hogy véleményét elhallgattná, a riportban mindvégig megőrzi a „szépirodalmiság” állapotát: úgy vezet el a fiatalkori bűnözés okaitól a javítóintézeti nevelés pedagógiai kérdéséig, hogy nem kommentál, megjegyzésekkel nem terheli írását.

A fiatalkori bűnözés, nemcsak Magyarországon, világszerte a társadalom súlyponti kérdése. A szerkesztők aktuális iránti érzékét igazolja, hogy Moldova írásán kívül az antológiában e témáról még két novellt olvashatunk: Fejes Endrét (Támaszpont) és Rákossy Gergelyét (Gombó kinn van). A kettő közül jó szerkesztési készségével, körültekintő pszichológiai motivációjával Rákossy Gergely írása a sikerültebb. Fejes történetét ászövi valamiféle galeri-romantika. Legsikerültebb alakja a háttérben álló „mély növésű krapek”

(feltehetően az író): emberségét, segíteni akarását zárkózottságában is érezzük; gyengébre sikerült fiatalember-hőse, aki – mivel széthullott, rendezetlen családja nem köti sehová – a „támaszpontot” a galeriben találja meg.

Az antológia jobb írásai között olvassuk a naturalisztikus hatású, biológikusan motívált Részvét című Raffai novellát; Galambos Lajos mai korba és Antigoné keménységébe oltott, travesztált Romeo és Juliáját (Görög történet); Gerelyes Endre rendkívül érdekes helyzetre épülő, kompozíciós hibái ellenére is hatásos Kitérés című írását, valamint Nemes György Műhímező, Jókai Anna Általános foglalkoztató című elbeszélését.

Az antológia néhány novellája érdektelen: nem evokál emberi-szociális kérdéseket. Ami a hősnék centrális élet-problémája – mint Káro Katonának az elsüllyedt járőrcsónak Bertha Bulcsu Búvár című elbeszélésében, vagy Dávidnak, a medveölő fiának az apja életével és emlékével való birkózása Simonffy novellájában – az az olvasónak idegen marad, a szerzők nem tudják mindannyiunk centrális problémájává növelni.

Más novellák, bár emberi drámákat villantanak fel, érdeklődésünknek csak érintői. mivel témájukat periférikus életterületből merítik. Ilyen Galgózi Erzsébet Nagymama c., jól felépített, de megoldásában egyszerűsített története és Császár István Fejforgás című, az alkoholista Tarnai György – éppen a hős betegségéből fakadó – motíválatlan történetet rögzítő írása.

A legígéretesebb téma: a Vészié. Megtörtént eset, egy gumigyári tűz kapcsán az emberi felelősséget kutatja (Fűszzagúak). Érdekes írás, szívesen olvassuk, mégsem jó novella. A széteső szerkesztés, laza építkezés, az arányok hiánya, a rendőrnymozó naivra sikerült alakja azt mutatja, hogy a jó téma nem párosult kellő megformálással. Szoknyinál éppen fordítva: a jó technika, vonzó előadás érdektelen történetet takar. (Inter arma). A novella értéke: a hős izgatott lelkiállapotához igazodó dinamikus előadás. Ez egyben a hibája is: a túlfeszített lendület fárasztóvá válik. A novella – csaknem egy íves terjedelmű – egyetlen, végig nem mondott mondat, sehol sincs, az írás végén sem, pont, amely az olvasót pillanatnyi szünethez, lélegzetvételhez juttatná. Kár volt ezzel a nem is eredeti ötlettel élni. Andrzejewski A paradicsom kapui című kisregényében találkoztunk már vele.

Ha a Körkép 68. csúcsait keressük, a már említett Bátyám Párizsban, és Tetovált kereszt mellett Lengyel József Ézsau mondja és Veres Péter Pátriárka c. novellájában találjuk meg.

A Pátriárka – bár nem önéletrajz – lírai gyölkéretű írás. Annak a Józsa Istvánnak a története, akit a halálig tartó cselekvésvágy minden jobb ügyért folyó mozgalom odatoborzál, s most, öregségében – mint a hatalmáról lemondott idősebb király – elégedetlenül nézi, hogy a fiatalabbak hogyan alakítják a falu, az ország sorsát.

Lengyel József novellája: az írónak Ézsau elmondja valódi történetét. A mű (különösen a 2. rész), Kassák Munkások című költeményére emlékeztető szabadvers a jákobok és Ézsauk világáról; a kiválasztottak és a nem kiválasztottak: vadászok, állattenyésztők, földművelők szembeszállásáról a mindenkori kizsákmányoltakat figyelmezteti: „Ember, ki nem vagy kiválasztott, ne higgy és vigyázva bízzál!” A novella nagy erénye a Károlyi-féle Biblia nyelvéhez igazodó, olykor azt is kiigazító archaizáló megformálás.

Érzem, a kötetet ismertette a belémivódott esztétikai szempontok párologtak föl írásomban. Pedig a könyvek igazi értéke másutt rejlik, nem a mű és esztétika egybevágóságában, hanem a hatásban, amit kiváltanak. E két antológia esetében ezt megállapítani nem, vagy alig lehet. Biztató jelzést azért kapunk: a Szép versek 1967. 36, a Körkép 68. több mint 23 ezer példányban jelent meg – s azonnal elfogyott. Hasznosságát ez igazolja!

ZIMONYI ZOLTÁN

